

*С.М. Дмитрієва,
завідувачка кафедри загальної, вікової
та педагогічної психології, к.психол.н., доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)*

*В.С. Горбальок - Трохименко,
студентка 2-го курсу
(Житомирський державний університет імені Івана Франка, ФПДО)*

ДІАГНОСТИКА ТА КОРЕКЦІЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЯК УМОВА ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ

Історія людства віддавна до нашого часу показала, що конфлікти були завжди та існуватимуть стільки, скільки існує взаємодія людей. Велику частину свого життя дитина проводить у школі. Тут вона не лише одержує основи знань, але й спілкується і взаємодіє з однокласниками і вчителями. І одним з основних чинників, що впливають на ставлення до навчання, є психологічна атмосфера у класі та школі.

Однією з актуальних проблем сучасного суспільства є зростання агресивних тенденцій в підлітковому середовищі. Підлітковий вік - важкий період статевого дозрівання і психологічного дорослішання. У самосвідомості відбуваються значні зміни: з'являється відчуття дорослості, відчуття себе дорослою людиною; воно стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку. Виникає пристрасне бажання якщо не бути, то хоча б здаватися і вважатися дорослим. Відстоюючи свої нові права, підліток убезпечує багато сфер свого життя від контролю батьків і часто йде на конфлікти з ними. Крім прагнення до емансипації, підліткові властива сильна потреба у спілкуванні з однолітками. Провідною діяльністю в цей період стає інтимно-особистісне спілкування. З'являється підліткова дружба і об'єднання в неформальні групи. Виникають і яскраві, але нестійкі захоплення.

За висловом Л.С. Виготського, у структурі особистості підлітка немає нічого сталого, остаточного, незмінного. Особистісна нестабільність породжує суперечливі бажання і вчинки: підлітки прагнуть у всьому бути схожими на однолітків і намагаються виділитися в групі, хочуть заслужити повагу і хизуються недоліками, вимагають вірності і міняють друзів. Завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється схильність до самоаналізу, вперше стає можливим самовиховання. У підлітка складається «образи -Я», спочатку мінливі, схильні піддаватися зовнішнім впливам. До кінця періоду вони об'єднуються у єдине ціле, утворюючи на межі ранньої юності «Я-концепцію», яку можна вважати центральним новоутворенням усього періоду.

Розвиток особистісної рефлексії, новий рівень мислення і становлення типів характеру обумовлюють новий етап у розвитку мотивації. Виділені раніше лінії онтогенезу оформляються в основних своїх рисах як сформовані, розвинені типи.

Конфліктна поведінка в підлітковому віці є актуальною на сьогоднішній день, оскільки останнім часом дорослі все частіше не в силах припинити агресивні витівки дітей, що відбуваються на їхніх очах. Сьогодні вчителі та батьки потребують найрізноманітніших психологічних знань, щоб бути компетентними при зустрічі з підлітковою агресією. Щоб зробити менш гострими ті труднощі, які відчуває сам підліток, а також його батьки і школа, необхідно заздалегідь знати, які можуть бути прояви асоціальності в цьому віці. Аналіз причин відхилень в особистісному розвитку та поведінці підлітка дозволяє намітити конкретні прийоми виховної роботи.

Професійний інтерес психологів до різних видів і рівнів змін особистості неповнолітніх та їхніх характерологічних особливостей дуже високий і стійкий багато років. За останні роки було виконано психологами і педагогами ряд досліджень по вивченню, діагностиці і попередженню педагогічної занедбаності і правопорушень підлітків. Цьому присвячені роботи Абрамової Г.С., Алемаськіна М.А., Антомян Ю.М., Беличева С.А.,

Бехтерева В.М., Глоточкіна А.Д., Дубровіної І.В., Знакова В.В., Іванова Є.Я., Ігошева К.Є., Ісаєва Д.Д., Ісаєва Д.Н., Ковальова А.Г., Кона І.С., Кондрашенко В.Т., Лічко А.Є., Миньковського Г.М., Невського І.А., Пірожкова В.Ф., Платонова К.К., Потаніна Г.М., Фельдштейна Д.І. Класичні і сучасні дослідження підліткового віку Е. Шпрангера, Ш. Бюлер, Г. Гецера, Е. Штерна, Е. Еріксона, Ж. Піаже, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, Л.І. Божович, Н.І. Крилова, М.М. Толстих, Д.Б. Ельконіна показують, що перехідний стан між дитиною і дорослим, який характеризує підлітка, накладає свій відбиток не тільки на перебіг його думок і почуттів, на його прагнення та ідеали, але й на його образ дій.

Як писав Л.С. Виготський, перехідний вік містить у собі два ряди процесів. Натуральний ряд складають процеси біологічного дозрівання організму, включаючи статеве дозрівання: соціальний ряд - процеси навчання, виховання, соціалізації в широкому розумінні цього слова.

А.М. Леонт'єв і його послідовники поклали в основу періодизації принцип послідовної зміни трьох «провідних видів діяльності» - гри, навчання і праці. Але схема виявилася занадто абстрактною, а тричленна класифікація видів діяльності - неповною і догматичною.

Л.І. Божович вважає, що в юнацькому віці увага зосереджена на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначення свого місця в житті, формуванні світогляду і його впливу на пізнавальну діяльність, самосвідомість і моральну свідомість. Вирішальне значення надається динаміці «внутрішньої позиції» особистості, що формується. «Внутрішня позиція» складається з того, як дитина на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей, своїх раніше виниклих потреб і прагнень ставиться до того об'єктивного положення, яке вона займає в житті в даний час і яке положення хоче займати. Саме ця внутрішня позиція обумовлює визначену структуру її ставлень до дійсності, до навколишніх людей і до самого себе. Через цю внутрішню позицію і заломлюються в кожний даний момент впливи, що йдуть від навколишнього середовища.

Конфлікти неминучі, навіть якщо стосунки з іншими людьми будуються на гармонії. Для того щоб соціальні стосунки не погіршувалися через конфлікти, а, навпаки, зміцнювалися внаслідок зростання уміння знаходити і розвивати спільні інтереси, кожна розсудлива людина повинна володіти умінням визначати момент зародження конфлікту, ефективно улагоджувати суперечки і розбіжності.

Для вирішення конфлікту важливо вміти гнучко користуватися різними підходами, виходити за межі звичних схем і чуйно реагувати на можливість поступати і мислити по-новому [3].

Конфлікт можна використовувати як джерело життєвого досвіду, самовиховання і самонавчання. Конфлікти можуть бути використані як навчальний матеріал, якщо в подальшому знайдеться час на аналіз конфліктної ситуації, що дозволить дізнатися більше про самого себе, про залучених в конфлікт людей або обставини, що викликали конфлікт. Такі знання допоможуть прийняти правильне рішення в майбутньому і уникнути конфлікту.

У психології конфлікт визначається як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних тенденцій в міжособистісних взаємодіях або міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей, пов'язане з негативними емоційними переживаннями [4].

Конфлікт (від лат. Conflictus - зіткнення) - зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії.

Конфлікт - реакція людини на перешкоди на шляху досягнення цілей, на поведінку іншого, яка не відповідає очікуванням, на несумісність характерів, культурних основ поведінки і потреб [8].

Існує чотири типи конфлікту:

1. Внутрішньоособистісний. У цьому випадку сторонами конфлікту можуть виступати дві або більше складових однієї і тієї ж особистості, наприклад, окремі риси, типи або інстанції. У цьому випадку ми маємо

справу з конфліктогенним зіткненням окремих особливостей особистості і поведінки людини.

2. Міжособистісний конфлікт виникає між двома (або більше) окремими особистостями. При цьому спостерігається конфронтація з приводу потреб, мотивів, цілей, цінностей або установок.

3. Особистісно-груповий конфлікт виникає найчастіше через невідповідність поведінки особистості з вимогами групи.

4. Груповий. У цьому випадку може відбуватися зіткнення стереотипів поведінки, норм, цілей або цінностей різних груп. У рамках нашого дослідження розглядаються конфлікти в класі. Це можуть бути міжгрупові конфлікти, конфлікти між особистістю і групою. На нашу думку, останній - один з найбільш складних видів конфлікту, оскільки в даному випадку найбільш яскраво будуть виражені всі негативні наслідки конфлікту стосовно особистості, рідше групи [1].

Підлітковий вік має важливе значення у розвитку та становленні особистості людини. У цей період значно розширюється обсяг діяльності дитини, змінюється її характер, в структурі особистості відбуваються відчутні зміни, зумовлені перебудовою раніше сформованих структур і виникненням нових утворень, закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і установок. І все це відбувається на тлі суперечностей фізіологічного і психічного розвитку підлітка, на тлі його духовного становлення. Звідси підлітковий вік характеризується фахівцями як перехідний, складний, важкий, критичний. Звідси і неадекватність реакцій у взаєминах з оточуючими, суперечливість у діях і вчинках, які сприймаються дорослими як аномалія, відхилення від суспільних правил. В.А. Сухомлинський, виділяючи такі суперечності в духовному розвитку підлітка, вважав їх природними, відповідними цьому періоду вікового розвитку дитини. Це непримиренність до зла, неправди, готовність боротися з несправедливістю і невміння розібратися в складних явищах життя. Це бажання бути хорошим,

прагнення до ідеалу і нетерпимість до повчань, прямого виховного впливу дорослих. Це бажання самоствердитися і невміння цивілізовано це зробити. Це багатство бажань, різноманітність потреб і обмеженість сил, досвіду в їх досягненні. Це презирство до індивідуалізму, егоїзму і самолюбство. Це романтична захопленість і грубі витівки. Це здивування перед невичерпністю наукових досягнень і легковажне ставлення до навчання [7].

У підлітковому віці продовжує розвиватися теоретичне рефлексивне мислення. Підліток не тільки дає правильне рішення, але й обґрунтовує його логічно. Він вміє оперувати гіпотезами, вирішуючи інтелектуальні завдання. Стійко виявляється рефлексивний характер мислення. Підліток набуває дорослої логіки мислення. У цей же час відбувається подальша інтелектуалізація таких психічних функцій, як сприйняття і пам'ять. Активно засвоюються прийоми запам'ятовування та відтворення матеріалу. Зближення уяви з теоретичним мисленням дає імпульс до творчості [6].

Таким чином, підлітковий вік характеризується підвищеною збудливістю, нестійкістю емоцій і поведінки, підлітки погано контролюють себе, емоційні й нестабільні, що призводить до підвищення агресивності та конфліктності.

До XVII-XVIII ст. підлітковий вік не виділявся в життєвому циклі людини в особливий період. Етап дитинства закінчувався разом зі статевим дозріванням, після якого більшість молодих людей відразу вступали в дорослий світ. Займаючись проблемами дитинства, французький історик культури П. Арьє вважає, що на цю зміну вплинули наступні соціальні явища: створення масових шкіл, ріст числа середніх і вищих навчальних закладів і обов'язкова військова служба. Таким чином, виділення підліткового віку як проміжного періоду життя людини від статевого дозрівання до тієї пори, що соціально характеризується як дорослість - продукт часу. Сьогодні в психології існує безліч теорій підліткового віку, але яке б не було визначення цього періоду розвитку, ніхто в наш час не сумнівається в його реальності, хоча три сторіччя назад він ледь

вимальовувався [10].

Соціально дезадаптована поведінка у підлітків має складну багатофакторну природу. Її вивчення вимагає, по-перше, реалізації системного підходу, що виявляє ієрархію і взаємозв'язок несприятливих факторів, по-друге, - застосування порівняльного аналізу, що зіставляє умови сприятливого соціального розвитку з процесом соціопатогенеза, по-третє, реалізації міждисциплінарного підходу, що не дозволяє замикатися в межах однієї спеціалізації, а навпаки, допускає використання досягнень таких галузей психології, як вікова, соціальна, педагогічна, медична [7].

Всі фізіологічні особливості підліткового віку тісно взаємопов'язані з розвитком психіки. Поява психічних новоутворень пов'язана зі складнощами його переходу зі стану дитинства у доросле життя. Після відносно спокійного молодшого шкільного віку підлітковий вік здається бурхливим і складним. Це вік самоствердження серед однолітків, протесту і бунту проти старших, вік сильних емоцій і переживань. Розвиток на цьому етапі йде швидкими темпами, особливо багато змін спостерігається в плані формування особистості. Головна особливість підлітка - особистісна нестабільність. Ганна Фрейд так описала цю особливість: «Підлітки виключно егоїстичні, вважають себе центром Всесвіту і єдиним предметом, гідним інтересу, і в той же час ні в один з наступних періодів свого життя вони не здатні на таку відданість і самопожертвування. Вони вступають в пристрасні любовні відносини - лише для того, щоб обірвати їх так само раптово, як і почали. З одного боку, вони з ентузіазмом включаються в життя спільноти, а з іншого - вони охоплені пристрастю до самотності. Вони коливаються між сліпим підпорядкуванням обраному ними лідеру і бунтом проти будь-якої влади» [2, с. 45].

У сучасному суспільстві проблема агресивної поведінки є однією з центральних психолого-педагогічних проблем. Психологи виділяють наступні форми агресивних реакцій:

Фізична агресія (напад) - використання фізичної сили проти іншої

особи.

Непряма агресія - дії, непрямо спрямовані на іншу особу (плітки, злісні жарти), або ні на кого спрямовані вибухи люті (крик, тупання ногами, ляскання дверима).

Вербальна агресія - вираз негативних відчуттів як через форму, так і через зміст словесних висловлювань.

Схильність до роздратування - готовність до прояву при щонайменшому збудженні запальності, різкості, грубості.

Негативізм - опозиційна манера поведінки, зазвичай спрямована проти авторитету або керівництва.

Образа - заздрість і ненависть до оточуючих, обумовлені почуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні або уявні страждання.

Підозрілість - недовіра і обережність щодо людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду [4].

Агресивні підлітки, як правило, мають деякі спільні риси. Вони володіють низьким рівнем інтелектуального розвитку, нестійкими інтересами, підвищеною сугестивністю, недорозвиненістю моральних уявлень і бідністю ціннісних орієнтацій. Вони емоційно грубі, озлоблені проти однолітків та оточуючих дорослих. У таких підлітків спостерігається крайня самооцінка, вона може бути як максимально позитивною, так і максимально негативною. Їх відрізняють підвищена тривожність, егоцентризм, невміння знаходити вихід з важких ситуацій. Захисні механізми переважають над іншими механізмами, регулюючи поведінку. Але серед агресивних підлітків зустрічаються і діти, інтелектуально і соціально розвинені, у яких агресивність є засобом підняття престижу, демонстрації своєї самостійності, дорослості. Часто такі підлітки знаходяться в деякій опозиції щодо дорослих. Біля них збираються не дуже розбірливі в цілях і засобах компанії підлітків.

Особистість підлітка формується не сама по собі, а в середовищі, що його оточує. Особливо важливою є роль малих груп, в якій підліток взаємодіє з

іншими людьми. Перш за все це стосується сім'ї. На становлення агресивної поведінки дитини впливають ступінь згуртованості сім'ї, близькість між батьками і дітьми, характер взаємин між братами і сестрами, стиль сімейного керівництва. Сьогодні в нашому суспільстві є серйозний дефіцит позитивного впливу на підростаючих дітей [13].

Сім'я не виконує такі найважливіші функції, як формування у дітей почуття психологічного комфорту, захищеності. Тут нерідко має місце жорстоке поводження з підлітками, що супроводжується різними видами покарань, у тому числі фізичними. Частина батьків примушують дітей бути слухняними, інша частина не цікавиться потребами дитини, а третина - переоцінює дитину і недостатньо її контролює. Підлітки, які зустрічаються з насильством у себе вдома і які самі стають жертвами насильства, більшою мірою схильні до агресивної поведінки. У результаті для багатьох підлітків характерна нерозвиненість моральних уявлень, емоційна грубість, агресивний спосіб самоствердження. Слід зазначити, що для багатьох підлітків типовим є умисне наслідування певним манерам як конкретних людей, так і тих стереотипів, які пропонуються різними засобами інформації. Звідси велика кількість «бойовиків», «детективів», які провокують агресивні форми поведінки підлітка, роблячи його дорослим у власних очах і будучи засобом демонстрації своєї значимості. Це виявляється і в бажанні зайняти певне місце у референтній групі, домогтися самоствердження, усвідомлення себе людиною, яку не можна принижувати [12].

Хлопчики і дівчатка по-різному проявляють агресивність. Найбільшою агресивністю відрізняються 12-15-літні підлітки-хлопчики. У них переважає фізична агресія, яка з віком згасає, а у дівчаток з віком спостерігається зростання цієї форми агресії. До 15-18 років у хлопчиків відбувається посилення вербальної агресії. При спаді непрямой агресії у хлопчиків йде значне збільшення її у дівчаток. Негативізм значно частіше виявляють саме хлопчики у всі вікові періоди.

Таким чином, проведений аналіз наукових джерел показав, що у

підлітковому віці спостерігається підвищена агресивність і конфліктність, які можуть бути обумовлені специфікою протікання даного вікового періоду. Однак, дане твердження не означає, що це незмінне явище, яке не підлягає корекції. Більшість авторів вказують на високу варіативність протікання підліткової кризи та її залежність від зовнішніх умов: психолого-педагогічного супроводу, характеру ідентифікації, клімату в сім'ї, стосунків з однолітками і вчителями та інше. У зв'язку з цим актуальним є вивчення існуючого рівня конфліктності і розробки індивідуальних і групових заходів щодо зниження конфліктності і агресивності в підлітковому віці.

Розкриваючи тему нашої статті, варто описати основні результати дослідження, в ході якого були використані такі психодіагностичні методики:

1. Діагностика схильності особи до конфліктної поведінки К. Томаса дозволяє виділити типові способи реагування на конфліктні ситуації.
2. Діагностика форм агресивних реакцій особи у фруструючих ситуаціях А. Басса і А. Дарки спрямована на діагностику видів та форм агресії.
3. Діагностика рівня конфліктності особистості має на меті виявлення рівня конфліктності особистості.
4. Діагностика конфліктності особистості спрямована на виявлення конфліктності особистості.
5. Діагностика стилю спілкування має на меті виявлення стилю спілкування.

У дослідженні взяли участь 27 учнів 10 класу у віці 16-17 років Головинської гімназії Черняхівського району Житомирської області. З них 12 хлопчиків та 15 дівчаток.

Аналіз результатів проведеного дослідження за методикою К. Томаса показав, що 8% хлопців-підлітків орієнтовані на пристосування, 25% - на компроміс та 67% - на співробітництво. У дівчат-підлітків розподіл результатів такий: 13% досліджуваних обрали пристосування, співробітництво - 67%, компроміс - 20%. Це свідчить про те, що підлітки прагнуть частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера,

відрізняються компромісним типом поведінки. Люди, схильні до компромісу, як правило, міркують так: «Краще синиця в жмені, ніж журавель в небі». Але оскільки їх інтереси не задовольняються в повному обсязі, то обидві сторони зберігають напруження, незадоволення, що з часом призводить до нових конфліктів.

Часто вважають, що компроміс – чи не найкращий вихід із конфліктної ситуації. Але це не так. У ситуаціях, коли вирішується не дуже важлива справа або коли немає часу і компроміс дає змогу його зберегти – тоді доцільно використовувати цей стиль.

Значний відсоток досліджуваних обрали співробітництво. Стиль співробітництва – це стиль поведінки, при якому підліток прагне встановити рівновагу між власною метою та зацікавленістю в реалізації інтересів іншого. У даному випадку сторони займають взаємовигідну позицію «дорослий - дорослий». Підліткам властивий пошук інформації і виявлення власної позиції без агресії. Вона діє на основі принципу: «я хочу, щоб ви досягли того, чого хочете ви, я хочу добитися того, чого хочу я».

Співпраця сприяє подальшому зближенню підлітків, їх єдності, взаємній турботі. Цей спосіб допомагає попередити образливість, розірвати ланцюг неприємних стосунків між підлітками. У результаті такого підходу з'являються нові ідеї, творче співробітництво, задоволення інтересів партнера.

Виявлялися конкретні види агресивних тенденцій, що викликають конфлікти, за методикою А. Басса - А. Дарки. Аналіз результатів показав, що у підлітків не спостерігаються високі рівні вербальної, фізичної, непрямой агресії, а також дратівливості, що викликає у них почуття провини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрєєв В.І. Конфліктологія: мистецтво суперечки, ведення переговорів, вирішення конфліктів. - М.: Народна освіта, 1995. - 128 с.
2. Андрєєв В.І. Основи педагогічної конфліктології. - М., 1995.

3. Анцупов А.Я. Конфліктологія: підручник для вузів / А.Я. Анцупов, А.І. Шіпілов. - М: Юніті, 1999. - 551 с.
4. Заїченко Н.У. Структурно - змістовні характеристики та психологічні особливості конфлікту // Світ психології. - 1998. - № 4. - С. 262-272.
5. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.
6. Кле М. Психологія підлітка. - М.: Педагогіка, 1991. - Пер. ізд.: Бельгія, 1986. - 176 с.
7. Корчагіна Ю.І. Агресивні діти / / Здоров'я дітей. Додаток до газети «1 вересня». – 2008. - № 2.
8. Первишева Є.В. Міжособистісний конфлікт як фактор соціалізації підлітків: дисертація кандидата психологічних наук / Е.В.Первишева. - М., 1989. - 157 с.
9. Психологічний словник / Під загальною ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського, - М., 1990. - 494 с.
10. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. – К.: МАУП, 2003. - 360 с.
11. Примуш М.В. Конфліктологія. Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 20 с.
12. Русинка І.І Конфліктологія. Психологія запобігання і управління конфліктами. Навчальний посібник / І.І Русинка. – Київ, 2007. - 19с.
13. <http://vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist>.